

УДК 94(477) «1841/1897»

О. С. Козирев

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИКОЛИ КОВАЛЕВСЬКОГО (1841–1897 рр.)

Висвітлено зміст основних етапів громадсько-політичної діяльності українського народолюбця М. В. Ковалевського. З'ясовано характер зв'язків М. В. Ковалевського з М. П. Драгомановим, В. Г. Мальованим, гуртками української демократичної молоді. Визначено місце і роль М. В. Ковалевського в українському національному русі 60–80-х рр. XIX ст.

Ключові слова: «Стара Громада», російське народництво, українське народолюбство, «Вільна Спілка», соціалісти-федералісти.

А. С. Козырев

Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского

ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ НИКОЛАЯ КОВАЛЕВСКОГО (1841–1897 гг.)

Освещается содержание основных этапов общественно-политической деятельности украинского народолюбца Н. В. Ковалевского. Выясняется характер связей Н. В. Ковалевского с М. П. Драгомановым, В. Г. Малеванным, кружками украинской демократической молодежи. Определяется место и роль Н. В. Ковалевского в украинском национальном движении 60–80-х годов XIX в.

Ключевые слова: «Старая Громада», российское народничество, украинское народолюбство, «Вольный Союз», социалисты-федералисты.

O. S. Kozyrev

V. O. Sukhomlynskyi Mykolayiv National University

SOCIAL-POLITICAL ACTIVITIES OF MYKOLA KOVALEVSKYI (1841–1897)

Sets the sequence of the main facts of the biography of Nikolay Vasilyevich Kovalevsky, which are relevant to the formation of his socio-political outlook. Indicates that democratic views and active participation N. Kovalevsky in the student's period of activity of the Kiev community complicated getting young men of higher education due to persecution by the authorities.

There is active participation N. Kovalevsky in the major events organized by the Kyiv «Old Hromada» in the 1870-ies. In 1875 and 1876 Kovalevsky was a member of the «Committee of 12» «Old Hromada», who was involved

in the organization of Ukrainian publishing houses outside of the Russian Empire. At meetings of the committee, he kept the radical-democratic views and advocated for the provision of M. P. Drahomanov broad support in the political propaganda of the program of the Ukrainian community movement. Underlines the importance of material and organizational and practical assistance M. Drahomanov, as the «Old Hromada» in Geneva, supported by N. Kovalevsky.

Contents of socio-political activities N. Kowalewski during their stay in Odessa in 1878–1879 years. As part of a particular group, which included Odessa and Kiev «hromadovtsi», he took an active part in the organization of illegal printing-house with the purpose of issue of the Ukrainian propaganda and agitation literature.

Covers events connected with the arrest and subsequent administrative link N. Kowalewski in Eastern Siberia (1879–1882). It is alleged that after returning from siberian exile, N. Kovalevsky continued its activities in the «Old Hromada», remaining faithful companion and successor of M. Dragomanov. In 1883 N. Kovalevsky supported the attempt of Malevannyi to create the Ukrainian social-revolutionary party of socialists-Federalists, – the Ukrainian political society «Free Union».

It is alleged that the reason for the exit N. Kowalewski from the «Old Hromada» was the disagreement with the decision of its leaders refused to continue the financing of publishing activity M. Dragomanov having a political character. It is noted further cooperation N. Kowalewski with M. Drahomanov and the circles of the Ukrainian democratic youth, public figures in the Russian-Ukrainian radical party in Galicia.

N. Kovalevsky played a prominent role in the socio-political movement of Ukraine 60–90-s of the XIX century, as one of the representatives of social-democratic trend in the Ukrainian «narodovlastie». His practical activities N. Kovalevsky contributed to the spread of the ideas of M. Dragomanov in Ukraine, formation of national consciousness of the Ukrainian people.

Key words: «Old Hromada», Russian narodnik movement, Ukrainian narodolyub movement, «Free Union», Socialists-Federalists.

В умовах відродження духовності та національної культури українського народу увагу науковців закономірно привертають статті учасників громадівського руху 60–80-х років XIX ст. Серед них чільне місце по праву належить Миколі Васильовичу Ковалевському (1841–1897 рр.), якого царські урядовці вважали «одним з видатних представників українофільської партії Росії», «другим Драгомановим». Актуальність дослідження зумовлена необхідністю деміфологізації вітчизняної історії на персоналістичному рівні, вибору шляхів формування нового демократичного проводу модерної української нації і подальшої трансформації українського суспільства.

Певні аспекти вказаної теми вже знайшли відбиток у працях О. В. Болдирева [2], С. О. Єкельчика [7], А. М. Катренка [9], Я. А. Катренка [8], О. С. Козирева [12], М. Г. Палієнко [17], Н. С. Побірчен-

ко [18], О. П. Реєнта [20], С. І. Світленка [21], Н. А. Шип [22] та ін., а також у довідковій літературі [11]. Водночас потребує розширення і уточнення фактологічна основа дослідження, що в подальшому надасть можливість повною мірою реконструювати життєвий і творчий шлях М. В. Ковалевського.

Мета статті полягає у висвітленні змісту основних етапів громадсько-політичної діяльності М. В. Ковалевського, визначенні місця діяча в українському національному русі другої половини XIX ст.

Козельський радник Микола Васильович Ковалевський походив із православної дворянської родини, що мала невеликий маєток у Гадяцькому повіті Полтавської губернії. Після закінчення Полтавської гімназії здібний юнак вступив до історико-філологічного факультету Київського університету (1860 р.), де увійшов до українофільського гуртка полтавців, а незабаром прийнятий до Київської громади. Разом з М. П. Драгомановим та іншими громадівцями вчителював у недільній школі та проявив себе, за свідченням товаришів, як «типовий пропагандист, що тільки й вишукував, деб-то найкраще було ширити національне почуття серед молоді».

Після смерті батьків М. В. Ковалевський віддав селянам землю, отриману в спадщину. Демократичні погляди та громадська активність молодого українолюбця призвели до виключення з університету з правом скласти іспити у Харківському університеті (за свідченням громадівця Ю. Ю. Цвітковського, М. В. Ковалевський закінчив Київський університет). Після одержання університетської освіти (1865 р.) та закінчення Вищих педагогічних курсів при Головному військово-учбовому управлінні в Петербурзі він викладав історію в Київській військовій гімназії, водночас ознайомлюючи учнів з історією України, пропагував демократичні погляди. У приватному помешканні вчителя збиралися студенти і гімназисти для читання забороненої літератури, відбувалися зібрання Київської «Старої Громади» [3, с. 200–202; 16, т. 2, с. 371–373; 16, т. 3, с. 542; 5, арк. 1–2].

У 1875–1876 рр. М. В. Ковалевський (псев. Курд, Гамбетта) увійшов разом із В. Б. Антоновичем, В. Л. Беренштамом, Ф. К. Волковим (Вовком), М. П. Драгомановим, П. Г. Житецьким, М. І. Зібером, О. І. Лоначевським, К. П. Михальчуком, В. П. Науменком, Ю. Ю. Цвітковським, Я. М. Шульгіним до складу «Комітету 12-ти», що займався організацією українського закордонного видавництва. На нарадах комітету він дотримувався радикально-демократичних поглядів та виступав за надання М. Драгоманову широкої підтримки у справі політичної постановки «українського питання» [14].

З цього часу М. В. Ковалевський за своїми соціально-політичними поглядами стає переконаним драгоманівцем. Він здійснює регуляр-

ну матеріальну й практичну підтримку закордонної видавничої діяльності М. П. Драгоманова, займаючись збором коштів, організацією перевезення української нелегальної літератури і улаштуванням складів для її зберігання в Наддніпрянській Україні тощо [16, т. 3, с. 541–543].

Український соціаліст-федераліст, старогромадівець М. А. Галин [15] писав про М. В. Ковалевського: «він був за для Драгоманова тим, чим був Енгельс за для К. Маркса, чим є Чертков за для Л. Толстого, як що ще не більше, бо Ковалевський офіровав і себе і свої власні здобутки за для однієї з Драгомановим мети. Хто знає політичні погляди Драгоманова, той знає і переконання Ковалевського» [16, т. 3, с. 541].

Деякий час М. В. Ковалевський вчителював у Петербурзі, Полтаві, а з весни 1878 р. служив у міській управі Одеси і входив до місцевої української громади. У складі групи одеських і київських громадівців («група В. Мальованого – Р. Житецького») він брав активну участь в організації нелегальної друкарні з метою випуску української пропагандистської та агітаційної літератури, у тому числі газети [13, с. 238–241].

Наприкінці червня 1879 р. М. В. Ковалевського було заарештовано і на початку липня вислано адміністративним порядком спочатку до Мценська у розпорядження Орловського генерал-губернатора, а згодом до Східного Сибіру й поселено у Мінусинську Єнісейської губернії [5, арк. 3–3 зв. ; 6, арк. 119 зв.]. Перебуваючи у Мінусинську восени 1880 р., М. В. Ковалевський написав статтю «*Из мест довольно отдаленных*» (призначену для журналу «*Отечественные записки*»), в якій засудив політичне безправ'я народу та адміністративне свавілля, що панували у Російській імперії. Через протидію з боку єнісейського губернатора та поліції статтю не було надруковано [3, с. 206–224; 20; 21].

Відповідно до рішення Особливої наради від 12 квітня 1882 р. М. В. Ковалевського було звільнено від гласного нагляду поліції і дозволено повернутися із адміністративного заслання, однак із заборону в'їзду до Москви і Петербурга [5, арк. 4].

Оселившись у липні 1882 р. в Києві, М. В. Ковалевський опинився у скрутному матеріальному становищі через складнощі з працевлаштуванням, однак не змінив політичних переконань і світоглядних цінностей, продовживши діяльність у складі «Старої Громади». Навколо М. В. Ковалевського гуртувалася політично активна українська молодь, що поділяла ідеї М. П. Драгоманова. Він виступав як посередник між М. П. Драгомановим і київськими молодогромадівцями, поширюючи серед останніх українську літературу, видану в Женеві [16, т. 2, с. 377–379].

У 1883 р. М. В. Ковалевський підтримав діяльність свого соратника В. Г. Мальованого щодо утворення політичної партії українських соціалістів-федералістів, для якої останній написав проект програми, відомий як проект «Програми діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах». Остаточний варіант політичної програми українських соціалістів-федералістів був укладений спільно В. Мальованим та І. Присецьким і став одним із теоретичних джерел політико-соціальної програми українського товариства «Вільна Спілка» – *«Вольный Союз»*. Опублікування М. П. Драгомановим програми «Вільної Спілки» (1884 р.), а також праці «Політичні пісні українського народу XVIII–XIX ст. з увагами» (1883, 1885 рр.) стало можливим завдяки фінансовій підтримці М. В. Ковалевського, що викликало негативну реакцію київської «Старої Громади» [11, с. 54–55, 62–65].

М. В. Ковалевський не погодився з рішенням «Старої Громади» відмовитися від подальшого фінансування закордонної видавничої діяльності М. П. Драгоманова. Після гострого конфлікту з цього приводу із старогромадівцем П. І. Житецьким М. В. Ковалевський у знак протесту вийшов із складу товариства. Через І. Я. Франка він передав М. П. Драгоманову прохання написати брошуру про сучасний політичний стан України із визначенням найближчих завдань громадського руху. Крім того М. В. Ковалевський запропонував налагодити у Львові друкування статей та брошур М. П. Драгоманова, не заборонених австрійськими законами [1, с. 159; 4, с. 56–57, 72].

У подальшому М. В. Ковалевський продовжував налагоджувати перевезення українських видань через кордон, влаштував таємні склади нелегальної літератури на терені Наддніпрянської України, збирав кошти для матеріальної підтримки М. П. Драгоманова, а також Русько-української радикальної партії в Галичині. Також він надавав матеріальну підтримку галицьким виданням «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос», «Радикал», «Жите і слово» [19, с. 48; 16, т. 2, с. 543–545; 5, арк. 6].

У середовищі українських народолюбців М. В. Ковалевський здобув популярність як автор брошури «Коротка історія малоруського народу» (1875 р.), виданої у Львові під псевдонімом Іван Маркович, а також багатьох статей у газетах «Народ» і «Радикал» [19, с. 48]. Він закликав демократичну інтелігенцію єднатися з робітниками, заохочуючи останніх до української справи і, поки не «зворушиться село», йти вкупі «з українським освіченим робітником» [16, т. 3, с. 541]. З часу повернення із заслання український народолюбець перебував під негласним наглядом поліції, а його діяльність визнавалась безумовно «шкідливою» для правлячого політичного режиму [5, арк. 5].

У ніч з 3-го на 4-е жовтня 1897 р. Микола Васильович Ковалевський пішов з життя, а 6-го після відспівування у церкві Благовіщення (знесена 1935 р.) на Маріїнсько-Благовіщенській вулиці тіло було віддане землі на новому Байковому кладовищі. За донесенням начальника київського Головного жандармського управління генерал-майора В. Д. Новицького директору Департаменту поліції від 8 жовтня 1897 р., у числі 40–50 присутніх на похороні були українські громадські діячі В. П. Науменко, М. А. Галин, О. В. Деген, С. В. Деген, О. Я. Кониський, М. С. Кононенко, О. А. Липська (Лисенко), М. В. Лисенко, М. І. Міхновський, І. О. Новицький, М. П. Старицький, Є. К. Тимченко. Діяльну участь у похованні брав лікар Мартин Галін. Витрати були взяті присутніми на себе [5, арк. 78–79 зв.]. Із щирою і палкою промовою, що містила високу оцінку громадського значення діяльності Миколи Васильовича Ковалевського, виступив відомий у подальшому російський публіцист і політичний діяч В. В. Водовозов [16, т. 3, с. 546].

Тож М. В. Ковалевський відіграв помітну роль у суспільно-політичному русі України 60–90-х рр. XIX ст. як один із представників соціально-демократичної течії в українському народоловстві, який своєю практичною діяльністю сприяв поширенню ідей М. П. Драгоманова на терені України, формуванню національної самосвідомості українського народу.

Ім'я громадсько-політичного і культурного діяча М. В. Ковалевського, що присвятив життя самовідданому служінню українському народові, заслуговує на повагу і вдячну пам'ять нащадків.

Бібліографічні посилання

1. Антонович М. Недруковані листи В. Б. Антоновича до Ф. К. Вовка (з архіву УВАН) / М. Антонович // Укр. історик. – 1989. – № 1–3 (101–103). – С. 148–164.
2. Болдирєв О. В. Одеська громада: історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – початку XX ст. / О. В. Болдирєв. – О., 1994.
3. Буда С. Заслання Мик. Вас. Ковалевського (Ненадрукована стаття і листи М. В. Ковалевського) / С. Буда // За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття / під ред. М. Грушевського. – К., 1928. – Кн. 2. – С. 200–224.
4. Возняк М. До історії місії М. Драгоманова / М. Возняк // Україна. – 1929. – Кн. 32 (січень–лютий). – С. 48–72.
5. Державний архів Російської Федерації, м. Москва (далі – ДАРФ). – Ф. 102, 3-є діл-во, 1883 р., оп. 79, спр. 1536, 80 арк.
6. ДАРФ. – Ф. 109, 3 експ. 1879 р., оп. 164, спр. 271, ч. 1.
7. Скульчик С. Українофіли. Світ українських патріотів другої половини XIX століття / С. Скульчик; [пер. з англ. М. Климчука, В. Наріжної; ред. Я. Цимбал]. – К., 2010.

8. Катренко А. М. Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60–90-ті роки XIX ст.) / А. М. Катренко, Я. А. Катренко. – К., 2003. – 180 с.

9. Катренко А. М. Український національний рух XIX століття : навч. посіб. для студ. іст. фак-тів / А. М. Катренко. – К., 1999. – Ч. 2. 60–90-ті роки XIX ст. – 189 с.

10. Ковалевський М. Зі споминів засланоного без суду / М. Ковалевський // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т. 11. – С. 52–68; Т. 12. – С. 128–149.

11. Козирев О. С. Володимир Мальований і «Вільна Спілка» / О. С. Козирев // Наукові праці : наук.-метод. журн. – Миколаїв, 2002. – Вип. 2: Іст. науки. – С. 52–67.

12. Козирев О. С. Діяч українського національного руху М. В. Ковалевський / О. С. Козирев // Шоста Всеукр. наук. конф. з іст. краєзнавства (м. Луцьк, вересень–жовтень 1993 р.). – Луцьк, 1993. – С. 149–150.

13. Козирев О. С. Європейські зв'язки українського народолюбця Володимира Мальованого / О. С. Козирев // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Д., 2006. – Вип. 4. – С. 237–246.

14. Козирев О. С. Персональний склад «комітету 12-ти» Київської «Старої Громади» у 1875–1876 роках / О. С. Козирев // Наукові праці : наук.-метод. журн. – Миколаїв, 2006. – Вип. 49. – Т. 62. Іст. науки. – С. 24–26.

15. Козирев О. С. Петербурзька група українських соціалістів-федералістів (1883–1889) : інтелектуальні аспекти / О. С. Козирев // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті : зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) [та ін.]. – Д., 2012. – Вип. 10. – С. 156–164.

16. *Маг-ін* [Галин М. А.]. Микола Васильович Ковалевський. (Спомини) / *Маг-ін* [М. А. Галин] // Літературно-науковий вісник. – 1909. – Т. 2. – С. 371–379; Т. 3. – С. 537–547.

17. Палієнко М. Київська Стара Громада у суспільному та науковому житті України (друга половина XIX – початок XX ст.) / М. Палієнко // Київ. Старовина. – 1998. – № 2. – С. 49–84.

18. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у другій половині XIX – на початку XX століття : у 2 кн. / Н. С. Побірченко. – К., 2000. – Кн. 1 : Київська громада.

19. Провідники духовності в Україні : довідник / за ред. І. Ф. Кураса. – К., 2003.

20. Реєнт О. П. Український національний рух у Російській імперії та політика державної влади з «українського питання» в модерну добу / О. П. Реєнт // Пробл. історії України XIX – початку XX ст. – К., 2012. – № 20. – С. 6–37.

21. Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття : зб. наук. пр. / С. І. Світленко. – Д., 2007.

22. Шип Н. А. Суспільно-політичне і духовне життя українців у складі Російської імперії (XIX ст.) : нариси для самостійного опрацювання з курсу «Історія України» / Н. А. Шип. – К., 2004.

Надійшла до редколегії 11.02.2014